

AHİLİK KÜLTÜRÜNÜN ALEVİLİĞE YANSIYAN BOYUTLARI

Doç.Dr. M. Saffet SARIKAYA*

Ahilik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu’da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir. Ahilik, XIII-XV. Asırlarda şehirlerden taşraya, köylere kadar yayılan örgütlenme düzeniyle Anadolu’nun Türkleşme ve İslâmlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ahiliğin klasik tarikat örgütlenmesinden farklılık arz etmesi, mensuplarının Mevlevîlik, Bektâşîlik, Halvetîlik, Rufâîlik gibi tarikatlara da intisap etmesine fırsat tanımıştır. Dahası Ahilik XV.yy’ın ikinci yarısından itibaren meslek loncası haline gelinceye kadar fütüvvet geleneğine bağlı olarak esnafların yanında dervişleri, askerleri, ulema ve umerâyı da bünyesinde barındırıyordu.

Alevîlik denilince, XIII. yy’da Anadolu’daki sosyo-dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak oluşmaya başlayan ve XV-XVI. yy’daki Hurûfî ve Safevî Şîlîliğinin tesirleriyle şekillenen dînî bir hareket anlaşılır. Ancak hareketin “Alevîlik” diye adlandırılması XIX.yy’ın ikinci yarısına tekabül eder. XIII. yy’da hareketin alt yapısını teşkil eden zümreler hususi adlarıyla, Anadolu’ya gelen Yesevî kökenli Horasan erenleri, Babâîler, Baraklılar, Taptuklular, Dede Kargınlılar, -örgütlenmesini muhtemelen XIV. yy’ın başlarında Abdal Musa ile gerçekleştiren- Hacı Bektâşlılar gibi adlar ile anılmaktaydı.

Bu tebliğimizde Ahiliğin Alevîliğe yansıyan boyutlarına işaret ederken, Ahiliğin Alevîlik için nasıl prototip oluşturduğunu, Alevîlik tarihinin arka planında yer alan ve Alevî örgütlenmesine direkt katkı sağlayan önemli bir kurum olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Ahiliğin el kitabı olan *Fütüvvetnâmeler* konumuzun şekillenmesinde temel kaynak olacaktır. *Fütüvvetnâmeler* hem kendilerinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmişler hem de sonraki dönemlerde Bektâşîliğin yazılı kaynaklarından birisi haline gelmiştir.¹ *Fütüvvetnâmeler*deki verileri Bektâşî-Alevîliğin el kitaplarından birisi olan “*İmam-ı Ca’fer Buyruğu*”² adlı eserle mukayese edeceğiz. Alevîlerin elinde muhtelif *Buyruk* nüshaları bulunmakla birlikte biz, burada Sefer Aytekin’in 1958’de Tahtacıların

* SDÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Mesela, Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101 numarada kayıtlı nüsha “*Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sadık*” adını taşır. Keza, Millet Ktb., Şer’iyye 902 ve 1009/2, Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 numaralı *Fütüvvetnâme* nüshaları “*İmam-ı Ca’fer Hz. Peygamber’den rivayet ediyor ki ...*” diye başlar. Ancak bu eserlerin ve rivayetlerin İmam-ı Ca’fer’e nisbeti şüphelidir. Bk., Toufic Fahd, “*Ca’far as-Sadiq et la Tradition Scientifique Arabe*”, Le Shiisme İmamite, Paris, 1970, 133 vd.

² XVI. asır müelliflerinden Bisatî’ye nisbet edilen *Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr* adıyla bilinen eser sonraki dönemlerde *İmam Ca’fer Buyruğu* diye meşhur olmuştur.

elindeki *Menâkıb-ı İmam-ı Ca'fer*'i esas alarak neşrettiği *Buyruk*³ nüshasını esas alacağız. Bu kaynakların yanında dönemin tarihî kaynakları ve konuyla ilgili yapılan muasır araştırmalardan da istifade edeceğiz.

Örgütlenme biçimiyle şehir halkıyla göçebe halk arasında köprü vazifesi⁴ de gören Ahilik, Anadolu'da şehirli-göçebe dinî hayatını bir ölçüde birleştirmeyi başarabildiği için, bu dönemdeki dinî tezahürleri büyük ölçüde bünyesinde toplar. Başlangıçta Müslüman esnafın yerli esnafa karşı korunması ve ayakta kalabilmesi gibi iktisadî bir saik ile yola çıkan bu teşkilat, sahip oldukları tekke ve zaviyeleriyle yeni gelenlerin bakım ve iaşelerini, gençlerin temel eğitimini ve mensuplarının grup içindeki sosyalizasyonunu üstlenmiştir.⁵ Ahiler, Moğol istilasına karşı özellikle Orta Anadolu'da örgütlenerek diğer Türkmenlerle birlikte bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Müteakip yıllarda Moğol tahakkümüne boyun eğen Selçûkîlere karşı, Türkmen kitlesinin desteğine başvuran hanedan mensuplarının yanında yer almışlardır.⁶ XIII. asrın ikinci yarısından sonra şehirlerin mahalli idaresinde söz sahibi olarak halkın asayiş, sükun ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmişlerdir.

Her iki zümrenin de Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda önemli bir misyona sahip oluşu, aslında hem Osmanlı hanedanının hem bu zümrelerin dayandığı temel kitlenin aynı sosyo-kültürel çevreden gelmelerindedir. Aynı sosyo-kültürel çevrede faaliyet gösteren bu iki zümrenin birbirleriyle ilişki ve dayanışma içinde olmaları da kaçınılmazdır. Nitekim, iki zümrenin pîrleri kabul edilen Ahi Evren ile Hacı Bektaş Velî arasındaki bağ bu münasebeti açıkça göstermektedir. Hacı Bektaş *Vilâyetnâmesinde* zaman zaman ifade edilen bu ilişki,⁷ Ahi Evren'in bir sohbet esnasında "*kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar'dır*"⁸ diyecek kadar dostane ve samimidir. Eğer tarihçi M. Bayram'ın Bacıyân-ı Rûm ile ilgili tezlerini kabul edersek, Fatma Bacı'nın Ahi Evren'in eşi olduğunu; Ahi Evren'in de Abdal Musa ve Geyikli Baba ile hemşehri ve muhtemel bir akrabalık bağlarının bulunduğunu söyleyebiliriz.⁹

³ Bu konuda geniş bilgi için bk, A. Otter-Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Bir Kaç Not," *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyum Bildirileri 26-27 Nisan 1993 Antalya*, Ankara 1993, 1-8.

⁴ Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 2. baskı, İstanbul 1992, 30-34.

⁵ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, 90-93; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 133-135; M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, (Basılmamış Dr. tezi) Erzurum 1993, 46-49.

⁶ Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, 102 vd.

⁷ Abdalbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme*, İstanbul 1958, 49-52, 118-119.

⁸ Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, 49.

⁹ Mikail Bayram, *Bacıyân-ı Rûm*, Konya 1987, 25-27.

Osmanlı askerinin yaya ordusuna üniforma olarak ahi elbisesinin seçilmesi¹⁰ ve bu ordunun “pîr” olarak Hacı Bektaş’ı seçmeleri de iki zümre arasındaki ilişkileri açıkça gösterir. Âşıkpaşazâde, yeniçerilerin giydiği ak börkün Bektâşîliğe Abdal Musa vasıtasıyla geçtiğini bildirir,¹¹ ki bu ak börk İbn Batûta tarafından “iki arşın uzunluğunda iki parmak eninde taylesanlı softan yapılmış beyaz sarıklar” olarak tavsif edilir.¹² Bu ak börke XII-XIII. asırlarda Denizli bölgesine yerleşen Türkmenlerde rastlıyoruz. “Uc Gazisi” diye anılan Mehmed Bey’in kendisine bağlı Türkmenlere kırmızı külah yerine ak börk girdirdiği rivayet edilmektedir.¹³ F. Sümer’in de Kayı boyu iskanına en fazla Denizli-Isparta havalisinde rastlandığını belirtmesi¹⁴ Osmanlıların ve onlarla birlikte hareket eden Türkmenlerin ak börke yabancı olmadıklarını gösterir. Ayrıca anılan bölgede Anadolu’daki ilk Ahilerin yaşadığına dair bulgular vardır.¹⁵ Bütün bu bilgileri birleştirdiğimizde, Batı Anadolu uclarında Ahilerin Türkmenler ile iyi ilişkiler içinde olduklarını, Osmanlıların ak börke yabancı olmadıklarını ve hatta onu kullandıklarını, kendi özel askerlerine diğer zümrelerden ayırt edici bir kıyafet olarak ak börkü giydirdiklerini söylemek mümkündür.

Burada konuya Ahilik-Bektâşîlik ilişkisi açısından şu yorum da getirilebilir: Esir edilen gayr-i müslimlerin çocukları taşra kesimindeki Türkmenler içinde ailevi terbiye alırken, dini terbiyelerini de Türkmenler arasında yaygın Abdalân-ı Rum dervişlerinden almışlardır. Abdalân-ı Rûm’un en önemli temsilcisi olan Bektâşîliğin gelişimine paralel olarak yeniçeriler de geleneğe uygun bir şekilde “pîr” olarak Hacı Bektaş Velî’yi ve “yol” olarak da Bektâşîliği benimsemişlerdir. Bu çocuklar gençlik çağında askerlik eğitimi gördükleri için, askerlik vasfıyla Ahiliğin tabîi üyesi sayılmışlar¹⁶ ve Ahilerin libasını giymişlerdir.

Bugün Hacı Bektaş zaviyesi Meydan evi kapısının üzerindeki kitabede dönemin Sultanı I. Murad’ın Ahi unvanıyla zikredilmesi Ahilerin Bektâşî zaviyeleriyle doğrudan ilgilendiklerinin bir delilidir. Kitabe şöyledir: “*Bede’tü, Bismillâhirrahmânirrahim. Amera hâzel-imârete Melikü’l-meşâyih, sülâletü’l-evliyâ, Ahi Murad, dâme devletühü fi yevmi’l-*

¹⁰ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. H.N. Atsız, Ankara 1985, 45, 196

¹¹ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 196. Müellif bu börkü “elifi tac” diye isimlendirir.

¹² İbn Batûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr*, Kahire 1928, I, 181.

¹³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3.baskı, İstanbul 1993, 514.

¹⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, 176-179.

¹⁵ Bk. Cahen, “İlk Ahilere Dair”, çev. M. Öztürk, *Bellekten*, L, s.197, Ankara 1986, 592. *Vilâyetnâme*’ye göre Ahi Evren de bir müddet Denizli’de ikamet etmiştir, bk., *Vilâyetnâme*, 49. Ak börkün Bektaşîlere intikalini sağlayan Abdal Musa da Antalya-Elmalı’da hayatını devam ettirmiştir.

¹⁶ Bk., Gölpinarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı,” *İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, Nu:1-4, İstanbul 1949-50, makalesi içinde el- Hartburtî’nin *Tuhfetü’l- Vasâyâ*’sı, 222.

*arafe (veya gurra)*¹⁷ *min Ramazani 'l-mübarek, li seneti tis'a ve sittine ve Seb'a mi'e*" (H. 769, M. 20 Nisan 1368).¹⁸

Aynı ilgiye, 804/ 1401-1402 yılına ait Defter-i Hakân" kaydında da tesadüf ediyoruz. Kızıl Deli adıyla maruf Seyid Ali Sultan zaviyesine vakfedilen akarâtın mutasarrıflığını babaları adına Ahi Ören¹⁹ ve Bahşayış adında iki kardeşin üstlendiğini bildiren bu kayıt şöyledir: "*Gebrân-ı mezkûrân der mer'a-i Dâru Bükü Derbend köyüdür. Hâliyâ Kızıl Delü derbendi dimekle ma'ruftur. (defter-i atik) de Gülşehri tasarrufundadır deyü kaydolunmuş. Gülşehri fevt olıcak mezkurun oğulları Ahi Ören ve Bahşayış, babaları hisselerine mutasarrıf olalar deyü hükm-i Padişâh*" almışlar. *Ve mezkur derbendi bile alan Bektâşî dervişler hıfz idüib avarız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden emin olalar deyü hükm-i şâhileri vardır*" (804/1401-1402).²⁰

Alevîlik ve Bektâşîlik, Ahiliğin XIII. asır zaviye geleneğinden, erkan ve adap olarak pek çok unsur ve inanç motifi almıştır. *Fütüvvetnâmelerde* yer alan, merasimler esnasında veya çeşitli merhalelerde talibin bilmesi gereken sorular ve cevaplar ile ilgili fasıllar, Bektâşîlikte musahiplik adını alan *Fütüvvetnâmelerde* yol ata ve yol kardeş edinme diye anlatılan erkan, kırklar cem'i ile ilgili rivayetler ve şedd kuşanma, hırka, tâc gibi özel giysiler hakkındaki yorumlar *Fütüvvetnâmelerden* Bektâşî-Alevî literatürüne geçen motifler arasındadır.

İbn Batûta konakladığı ahi zaviyelerinde yenilip içildikten, Kuran okunduktan ve sohbet edildikten sonra zaviye mensuplarının sema ve raks ettiğini haber verir.²¹ Burgâzî'nin yazdığı ilk Türkçe *Fütüvvetnâme*'de semadan²² bahsetmesi hem İbn Batûta'nın tesbitini doğrular, hem semanın ilk dönemden itibaren Ahiler arasında icra edildiğini gösterir. Burgâzî sema hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra, semanın delili olarak şu kıssayı nakleder: Ashab-ı Suffa'nın bir üzüm tanesi vardı. Rasulüllah'ın önüne koyup paylaşmasını istediler. Rasulüllah da onu ezerek suyunu kırk kişiye paylaştırdı ve

¹⁷ Bu okuyuşta mânâ "*Ramazan ayının ilk günü*" olur. F. Taeschner bunu tercih etmiştir. Bk., "War Murad I. Grossmeister oder Mitglied des Achibunds", *Oriens*, VI, 1953, 28-29.

¹⁸ H. Baki Kunter, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, 431; Refik Soykut, *Orta Yol Ahilik*, Ankara 1971, 81. Aynı Kitabe H. Zübeyr (Koşay) tarafından tam olarak okunamamıştır. Bk., "Hacı Bektaş Tekyesi" *Türkiyât Mecmuası*, II, 1926, 370.

¹⁹ Ahi Ören, Evren kelimesinin Osmanlıca yazımından kaynaklanan farklı bir okuma şeklidir.

²⁰ Barkan, "Kolanizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, 293, 339; 173 numaralı kayıt.

²¹ İbn Batûta, *Tuhfetün-Nuzzâr*, I, 181.

²² Sema: Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri, dinî musiki ve ilahileri dinlemeleri manasına gelir. Bk., M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 1983, III, 162.

“*kavmin efendisi onlara hizmet edendir*” buyurdu.²³ Ashab-ı Suffe nağme kılıp semaya kalktılar. -Bazı rivayetlerde Rasulüllah’ın kalkıp üç defa sema ettiği mübarek ridasının omuzlarından düştüğü haber verilir.- Cebrail gelip Rasulüllah’a “*Ya Rasulallah artık dönme, yerler, gökler, cennet, cehennem cümle alem seninle beraber döner,*” dedi.²⁴

Aynı anekdot biraz daha farklı bir şekilde XVI. asırda yazılan *Razavî Fütüvvetnâmesi*’nde şöyle yer alır: “*Yemekten sonra fütüvvedârların gülbank çekmeleri*²⁵ *iki sebebe istinadendir: Hz. Rasûl kırklara yetiştiği vakit bir tane üzümü ezüp, şerbet edüp kırklar onu nûş ettikten sonra bülehd avaz ile gülbank çekmişlerdir. Ashab-ı Suffe her ne zaman yemek yerlerdi sofrâ duasından sonra gülbank çekerlerdi.*”²⁶

Bu söylence, temel unsurlar aynı olmak üzere çeşitli nüanslarıyla Alevîler ve Bektâşîler tarafından da anlatılır. *Buyruk*’da bu konuda nakledilenler özetle şöyledir: “Hz. Peygamber Mirac’dan dönerken Mina’da bir kubbe ilgisini çekti ve kapıyı çalıp içeri girdi, oradakilerin kimler olduğunu sordu. Oradakiler, kırklarız, kırkımız birbirimizin aynıyız, dediler. Bir kişinin eksik olduğunu görünce kimin eksik olduğunu sordu; onlar, Selman’ın bulunmadığını söylediler. Kırklar pîrlerinin Aliyü’l-Murtaza, rehberlerinin Cebrail (as) olduğunu söylediler. Bir müddet sonra Selman parsdan geldi. Yanında bir üzüm tanesi vardı. Seyyidü’l-Hâdim olarak üzümü pay etmesini Hz. Peygamberden istediler. Hz. Peygamber Cebrail’in delaletiyle üzümü ezip şerbet etti ve kırklara pay etti. Kırklar mesti elest oldular, “*Allah*” deyip, üryan ve püryan semaya kalktılar, Hz. Muhammed dahi semaya kalktı, mübarek imamesi başından düştü, kırk pare edip bellerine bağladılar.”²⁷

Bektâşî rivayetinde kırkların kimliği kimse tarafından bilinmez, sadece Hz. Ali ve Selmân-ı Fârisî’nin kırklardan olduğu tasrih edilir. Halbuki *Burgâzî Fütüvvetnâmesinde* kırklar Ashab-ı Suffa’ya hamledilerek kıssa adeta realize edilmiştir. Alevîler ve Bektâşîler bu toplantıya “kırklar cemi” derler. Bunun anısına dergahın büyük cem odasına “kırklar meydanı” da denilir, yapılan cemde bu olay yeniden canlandırılmış olur. Bektaşîler ve

²³ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2. Baskı, Beyrut, 1979, c.I, 462-463.

²⁴ Gölpınarlı, “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”, *İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, Nu: 1-4, 1953-1954, 136 (Bundan sonraki dipnotlarda Burgâzî olarak kullanılacaktır). Razavî, kırklar meclisini, yemekten sonra gülbenk okumanın senedi olarak zikreder, (Muhammed b. Seyyid Alaaddin el-Hüseyn, *Miftâhu’d-Dekâik fî Beyâni’l-Fütüvveti ve’l-Hakâik (Fütüvvetnâme-i Kebîr)*, Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62 b). Kütüphanelerimizde yazma halinde pek çok nüshası bulunan bu eserin mezkur nüshası kullanılmıştır.

²⁵ Metinde “es-Salât çekmek” olarak ifade edilmiştir. Bu bir gülbank çeşidi olduğu için biz “gülbank” kelimesini kullandık.

²⁶ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr* Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62 b.

²⁷ *Buyruk*, haz. S. Aytekin, 7-12; *Buyruk*, haz. A.A. Atalay, İstanbul, 1993, 13-23. Aynı bilgi, bir Alevî dedesi tarafından Y.Ziya Yörükân’a anlatılmıştır, bk, “Anadolu Alevîleri Tahtacılar”, *Darul Fünûn İlahiyat Fak. Mec.*, sene 2, S. 8, 1928, 115-116.

Aleviler tarafından yapılan cem törenlerinin farklı biçimleri, bu rivayette anlatılan “kırklar cemi”ne dayandırılır.²⁸

Kırklar cemiyle ilgili söylencelerde Hz. Ali ve Selman Fârisî'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen sevgi sadece tarikat bağlamında değil, İslam'ı kabullerinden itibaren Türklerin arasında daima yer almıştır. Tespitlerimize göre Türkler arasındaki bu sevginin menşei, Zeyd b. Ali(122/740)'nin isyanından sonra taraftarları tarafından Horasan'a kaçırılan oğlu Yahya'nın Emevî takibi sonucu Kerbelâ benzeri bir faciayla öldürülmesi (125/743)'nin bölgedeki halk arasında yarattığı infiale dayanır.²⁹

Hz. Ali sevgisi, fütüvvet geleneğine bağlı olarak Ahilerde, Alevî ve Bektâşî zümrelerinde ön plana çıkan bir inanç motifidir. Hacı Bektaş Velî'nin ve Ocakzâdelerin seyyid nesli olarak kabul edilmelerini bir yana bırakırsak, bu zümrelerde silsilelerinin Hz. Ali'ye dayanması, onun saygın bir konumda kabulüne yol açar. *Fütüvvetnâmelerde* Hz. Ali'nin fetalığına dair ayetlerin nazil olduğu³⁰ Hz. Peygamber'in onun faziletine dair sözler sarf ettiği nakledilir. “*Ali'den başka fetâ, Zülfikârdan başka kılıç yoktur*”³¹ sözü bunlar arasında önemli bir yer tutar ve Alevîlik-Bektâşîlikte bu söz üzerine *Zülfikârnâmeler* kaleme alınmıştır.

Günümüzdeki bazı araştırmacılar Alevî-Bektâşîlerin Hz. Ali'ye uluhiyyet nispetinde buldukları iddia etmektedirler.³² Halbuki Alevî-Bektâşîler Hz. Ali'yi tasavvuf silsilelerinin ilk pîri olarak insan-ı kâmil mertebesine ulaşan, Nûr-u Velâyet sahibi, mutlak örnek alınması gereken kişi olarak kabul ederler. Hz. Ali, Tanrı değil, aldığı dinî terbiyeyle pek çok yüce vasfa sahip ve sefer-i fi'llah makamında Allah ile hemhâl olan bir zattır. Hutbetü'l-Beyân'ın altmış dokuzuncu sözünde Hz. Ali şöyle der: “*Ben Allah Teâlâ'nın uluhiyyet, yaratma ve emretme sıfatından başka 999 sıfatıyla sıfatlanmışım. Uluhiyyet, yaratma ve emretme sıfatı sadece Zât-ı Pâk-ı Rabbi'l-Alemîn'e mahsustur. Nebî ve velîler ise diğer sıfatlarıyla sıfatlanabilir.*”³³ Seyyid Hüseyin bu sözün şerhinde Allah'ın

²⁸ Bk., İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev., T. Alptekin, İstanbul 1993; 65-66; İ. Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*, İstanbul 1990, 312-315.

²⁹ Emel Esin, “Türklerin İslamiyete Girişi”, *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, 293.

³⁰ Burgâzî, 115; A. Kâşânî, 266; A. Semnânî, 298. Bu ayetler, “*Onlar mallarını gece gündüz, gizli aşikar infak edenlerdir*” (II/274), “*Allah sevgisiyle yiyeceklerini miskine, yetime ve esire verir, onları doyururlar*” (LXXVI/8) dir.

³¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hâfâ*, II, 363. Burada hadisin uydurma olduğu söylenmektedir. Ancak Taberî, bu sözün Uhud savaşı sırasında gâipten bir nidâ olarak duyulduğunu nakleder. Bk., *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, III, 116.

³² Örneğin bk., J. K. Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul 1991, 163.

³³ Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbetü'l-Beyân*, Millî Ktb., Nu: A 2453, v. 94a.

isimlerinden bahsederek bu isimlerin³⁴ faziletini beyan edip (v. 94b-95a), bu sıfatlarla kişinin nasıl sıfatlanabileceğini tasavvuftaki insan-ı kâmil anlayışı çerçevesinde uzun uzun izah etmektedir (v. 95b-101a).

Fütüvvetnâmeler, bize siyâsî Şîlîğin (Safevî-İran Şîlîği) Anadolu'daki tesirlerinin zamanını tespit etme imkanı verir. XIII-XIV.yy'da yazılan Arapça, Farsça ve Türkçe *Fütüvvetnamelerde* siyâsî Şîlik ile ilgili unsurlara pek rastlanmaz. XV. asrın ikinci yarısından itibaren özellikle Seyyid Hüseyin ve Razavî *Fütüvvetnameleriyle* birlikte Ğâdîr Hum Vak'ası³⁵, oniki imam ondört masum inancı,³⁶ tevellî ve teberri inancı³⁷ bu eserlerde yer almıştır. Ancak olayların anlatımı ve kabulü İsnâaşeriyye (İran) Şîliğinden farklıdır. Bunu “mufaddıla Şîliği” veya “tasavvufî Şîlik” olarak nitelendirmek mümkündür.³⁸ Bu anlayışın temel özelliği, ilk üç halifeye ta'n edilmemesi, onları zulüm ve gasp ile suçlanmaması, bilakis onların fazilet ve üstünlüklerinin kabul edilmesi ve fakat fazilet bakımından Hz. Ali'yi daha üstün kabul etmektir. Nitekim Gölpınarlı da fütüvvet ehlinde İsnâaşeriyye Şîliği adına oniki imamın isminden başka bir şey olmadığını, itiraf etmektedir.³⁹

Fütüvvet geleneğinde Hz. Ali'nin belini bağladığı onyedeki kişinin ilki olan⁴⁰ Selmân-ı Fârisî'nin özel bir yeri vardır. Bu olgu “onyedi kemerbeste” olarak Alevîlik ve Bektâşilikte aynen yer almıştır.⁴¹ Selman'ın saygınlığı, genellikle onun Peygamber ailesine hizmet etmesi, Ehl-i Beyt'ten sayılması ve İranlı oluşuna bağlı olarak Şîa arasında popülaritesinin yaygınlığı ile izah edilir.⁴² Biz olaya Türk dinî tarihi açısından farklı bir yorum getirmeye çalışacağız. Bir Osmanlı tarihinde şöyle bir anekdot yer alır: “*Cümle*

³⁴ Aynı yer.

³⁵ Gölpınarlı, “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi”, *İÜİFM*, XVII, Nu:1-4, 1955-56, 80-81(Sonraki dipnotlarda Seyyid Hüseyin olarak kullanılacak); Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 13b-16a.

³⁶ Seyyid Hüseyin, 115; Milli Ktb; FB 396, v. 3b; Millet Ktb, Şer'iyye 900, v. 42a-b.

³⁷ Seyyid Hüseyin, 88, 116-117; Milli Ktb., A 4225, 39 Seyyid Hüseyin tevellî ve teberri inancını sual-cevap faslında şöyle açıklar: “*Tevellî ve teberri her kişinin sülûkuna nisbetle değişir. Evvelâ kavî ehlinin tevellâsı emr-i ma'ruf, teberrâsı nehy-i münkerdir. İkinci fiil ehlinin tevellâsı yek-cihetlidir. Yani Âl-i Muhammed Ali eteğine yapışmış, hâlis, muhlis olanla birliğe yetişmiştir. Teberrâsı Muhammed Ali vasiyyetin benimseyip onlara düşmanlık edenlere, düşman olmaktadır. Hal ehlinin tevellâsı rızâ-yı Hakk'a ve vuslat-ı Hakk'adır, teberrâsı mâ-sivallah'dandır, hatta kendi nefsinden de uzaklaşmaktadır.*” Bektâşilerde bu hususta aynı izahı benimserler. Bk., Sunar, Cavit, *Melâmilik ve Bektâşilik*, Ankara, 1975, 106.

³⁸ Bu konuda bk., N.Çağatay -İ. A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965 50; Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1988, 114-116.

³⁹ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, *İÜİFM*, c. XI, Nu: 1-4, 1949-1950, 59.

⁴⁰ Millet Ktb. Şer'iyye 900, v. 6b-7b; Seyyid Hüseyin, 83-84.

⁴¹ Örnek olarak bk. M. Tefvik Oytam, *Bektâşîliğin İçyüzü*, 7.baskı, İstanbul 1979, 306-308; E. Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşilik*, Ankara 1990, 275-276.

⁴² Bk., G.Levi DellaVida, “Selmân al-Fârisî”, *İA*, X, 458; Louis,Massignon, “Salman Pâk et les Premices Spirituelles de l'İslam Iranien”, *Opera Minora*, Lübnan 1963, I, 463.

doksan bin asker idi... Oğuz-Yolunca bunlar, bir Tâife idi; Bayındır-Khan'un askeri idi. Bizüm Peygamberimiz dünyaya gelmezden mukaddem bunlar, kırk yıl Gürcistan keferesiyle ceng-cidal edüp, Tokuz-Tümen Gürcistan Beğlerin-den kharac aldılar. Peygamberimiz gelip, İslâmlık yayılmaya başlayınca, Bayındır Khan'ın timsâli, onu rüyasında görüp, 'iman getirdikten sonra', üç Beği'ni Mekke'ye Elçi gönderüp, o'na ümmet olduğun bildürdi. Peygamberimiz, Selmân Farisi'yi, İslâm'ın esaslarını ona öğretmek üzere, bu elçilerle gönderdi. Selmân da, bu işini bitirince Dede Korkud'u içlerine Şeykh dikdi".⁴³

Selman'ın Türklere İslâm'ı öğreten ilk kişi olarak gösterildiği bu rivayet Şeref Han'ın Kürtlerin menşe'i ile ilgili naklettiği menkıbeyle benzerlik gösterdiği gibi⁴⁴ tarihî vakialara da uygundur. Gerçekten de tarihî kayıtlar Türklerin VI.yy'da Anadolu'da göründüklerini, ve daha sonra gelen Hazar Türklerinin bölgedeki hakimiyetini haber verir.⁴⁵ Diğer taraftan İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Bâbu'l-Ebvâb'ı feth eden Abdurrahman b. Rabîa bölgede yapılan bir çarpışmada şehid olmuş sancağı kardeşi Selmân b. Rabîa almış, bir müddet daha cihad ve fetih hareketlerine devam ettikten sonra ordusuyla geri dönmüştür.⁴⁶ Rivayete göre Müslümanların Demir Kapı geçidini korkusuzca geçip topraklarına saldırmaları Türkler tarafından hayret ve şaşkınlıkla izlenmişti. Nitekim Abdurrahman'ın mezarı sonraları yağmur duası için kullanılır olmuştur. Kanaatimize göre Selmân adının Türkler arasındaki şöhreti de bu olaylarla ilgilidir. Ancak zaman bu adı daha meşhur olan diğer bir sahabiyle özdeşleştirmiştir: Selmân-ı Fârisî. Böylece Selmân Hz.Ali'ye yakınlığının da etkisiyle fütüvvet ehline meslek pîri sayılmış⁴⁷ ve Alevî ananesindeki "Kırklar Meclisinde" kendisine nakîb rolü verilerek takdis edilmiştir.

Fütüvvetnâmelerde bu iki sahabenin dışında dört halifenin çoğu kere birlikte anılarak bazı vasıfları feta ile özdeşleştirilmiştir. Fütüvvetnâmelerde terbiyenin (çırağın) vasıflarından bahsedilirken "Terbiye yakın ola ahisine nitekim Rasullah (as) yakın oldu Tanrıya. Terbiyenin sıdkı şöyle ola ki, nitekim Ebubekir Rasûl'e oldu. Terbiye ahiden korka, nitekim Ömer korkardı Allah'dan ve Rasûl'ünden. Terbiye utana ahisinden, nitekim

⁴³ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, 2. baskı, Ankara 1992, 213, (*Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-i Cihân*'dan naklen)

⁴⁴ Şeref Han, *Şerefnâme*, çev. M.A. Avni, Kahire 1962, I,16.

⁴⁵ Bu konuda bk. Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 3.baskı, İstanbul 1971, 170-178; Nejat Birdoğan, "Tahtacıların Dünyü", *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyum Bildirileri 26-27 Nisan 1993 Antalya*, Ankara 1993, 10-13.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, red. M. Tulum, İstanbul 1987, III, 33 vd. H.32 yılı olayları.

⁴⁷ Bk., Sarıkaya, agt., 72-73.

Osman utanırdı Allah ve Rasûl'ünden. Terbiye hizmet kıla ahisine, nitekim hizmet kaldı Ali Rasûl hazretlerine"⁴⁸ Yine seccade ile ilgili bir yorumda: "*Seccadenin rengi namaz vakitlerine binaen beştir. Evvel rengi huzur-u risalet, ikinci rengi huzur-u Ebûbekr, üçüncü rengi huzur-u Ömer, dördüncü rengi huzur-u Osman, beşinci rengi huzur-u Ali(ks)*"⁴⁹ denilerek dört halife birlikte anılmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*ında da aynı tavır görülür: "*Ve hem Muhammed (as) baş parmak gibidir; Ebûbekr (ra) şahâdat parmağı gibidir; Ömer (ra) orta parmak gibidir; Ali (kv) kiçi parmak gibidir.*"⁵⁰

Fütüvvet ehlinin pîr tutunma, yol atası ve yol kardeşi edinme törenleri, Bektâşî ve Alevîlerin "ikrar ayini" ile büyük benzerlik arz eder. Özellikle "yol kardeşi edinme" geleneği ve bunun için yapılan tören esas itibariyle Ahiler, Bektaşîler ve Alevîler arasında aynı şekilde uygulanmaktadır. Nitekim Melikoff, bu törenin Bektâşîliğe Ahilik vasıtasıyla geçtiğini kabul eder.⁵¹ Bektâşîlikte buna "musahiplik" de denir. Genellikle aileler arasında yapılan musahiplik töreni Alevîler için daha mühimdir.⁵² Bektâşî ve Alevîlerde musahipliğin erkanı, İmam-ı Cafer'e nisbet edilen "*Buyruk*" adlı eserde, etraflıca açıklanmıştır.⁵³

"Yol atası ve-veya yol kardeşi seçme" geleneği cemaat yapısına sahip topluluklarda sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve sosyal güvenliği sağlayan bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır.⁵⁴ H. İncalcık Osmanlı Beyliği'nin kuruluş aşamasında aynı geleneğe bağlı silahlı birliklerin kurulduğunu ve sosyal hayatta bu olgunun Ahiler tarafından uygulandığını ve diğer tarikat zümrelerine örnek teşkil ettiğini belirtir.⁵⁵ Nitekim Anadolu'da, ilk örneklerini Ahilikte gördüğümüz bu gelenek, Bektâşî, Alevî, Nusayrî ve Yezîdîlerde de benzer motiflerle ortaya çıkmıştır. Ahiliğe katılmak isteyen çırağın kendisine "yol atası" seçmesi Bektâşîlik ve Alevîlikteki "rehber"e; "yol kardeşleri" ise "musahib"e karşılıktır. Yezîdîlerde ve Ehl-i Hakk (Ali İlahiler)'da görülen ahiret kardeşliği edinme⁵⁶ geleneği ve merasimleri bu gelenekle büyük ölçüde örtüşür. Ancak bu zümrede yol kardeşliği kadın-erkek arasında yapılır. Diğer taraftan yol atası edinme geleneğiyle

⁴⁸ Burgâzî, 127. Aynı izah, "*Ashab Rasûlü nice severse terbiye Ahi'yi öyle seve*", ziyadesiyle Beyazıt Ktb. 5481'de kayıtlı *Fütüvvetnâme*'de de vardır (v. 20a).

⁴⁹ Milli Ktb. FB 396, v.2a; Milli Ktb. A 4225 s.56.

⁵⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. E.Çoşan, Ankara trz., 78.

⁵¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 91.

⁵² Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 90.

⁵³ *Buyruk*, haz., S. Aytekin, 38-49.

⁵⁴ Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, 97-98. Müellif bu geleneğin sosyal yönüne dikkat çeker.

⁵⁵ Bk., Halil İncalcık, "*Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi*", Doğu Batı, sayı 7, Ankara 1999, 16, 19.

⁵⁶ Bk., *İslam Ans.*, "Yezîdîler" ve "Ehl-i Hakk" maddeleri. Ayrıca Yezîdîlik ile ilgili, Djelal Noury, *Le Diable Promu "Dieu": Essai sur le Yezidisme*, Constantinople 1910, 44; Ahmet Turan, "Yezîdî Din Adamları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.*, S. 4, Samsun 1990, 125-126.

Nusayrîlerin mezhebe girecek çocuk için mürsid,⁵⁷ Yezîdîlerin sünnet olacak çocuk için kirve⁵⁸ seçme geleneği arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. “Yol ata ve yol kardeş edinme” geleneğiyle aynı motifleri taşıyan bir başka gelenekte, düğünlerde gelin ve damadın “sağdıç” edinmeleridir. Eski Türk kültüründen intikal eden bu gelenek, günümüzde şehirlisiyle köylüsüyle halk arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir.⁵⁹ Bütün bu benzer motifler, “yol atası ve yol kardeşi edinme” geleneğinin Anadolu’nun her bölgesine yayılmış, göçebe ve yarı-göçebe topluluklarda yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

Fütüvvetnâmlerde müstakil dükkan açma hakkının elde edildiği törenlerde talibe “şedd” denilen bir çeşit kuşak kuşatılır. Bu kuşağın kuşatılması ile ilgili erkan ve yorumlar Bektâşîliğe “tığ bend” olarak geçmiştir. Şedd kuşanılırken üç düğüm atılır. Sonra şeddin uçları bağlama şekillerine göre sağ ve sol taraftan kuşağın içine sokulur veya salınır. Buna “teknil” denir.⁶⁰ *Fütüvvetnâmelerde* şeddin üç düğümlü bağlanışının “ahde, bey’ate ve vasiyyete” işaret ettiği ifade edilir.⁶¹ Bektâşîlikte de şeddin aynısı olduğu ifade edilen⁶² tığ-bende üç düğüm atılır ve meydana girmek isteyen tâlibin boynuna takılarak meydana getirilir. Bu üç düğümün Bektâşîlikte olduğu gibi, fütüvvet ehlinde de ahlâkî düstur olan “eline, beline, diline sahip olmak” manasına işaret olduğu kabul edilir. İ. Melikoff, bu üçlemenin Mani dinindeki, “ağzın mührü, elin mührü ve kalbin mührü” şeklindeki üç mühürden iktibas edilmiş olduğunu söyler.⁶³ Ancak aynı benzerlikleri ifade eden ahlâkî düsturlar İslâm’ın temel kaynaklarında da yer almaktadır. Hz. Peygamberin bilinen iki hadisini nakledeyim: “*Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.*”⁶⁴ “*İki dudağı ve iki bacağı arasına garanti verene, cenneti garanti ederim.*”⁶⁵ Hz. Peygamberin bu sözleri atalarımız tarafından didaktik olarak kolay kavranılabilecek, unutulmayacak şekilde seciyeli şiirsel bir üslûp ile ifade edilmiştir. Bektâşîlikte bu üç esasın kişinin ahlâkî davranışlarının özünü teşkil ettiği anlayışıyla “edeb” kelimesinin “ele, dile, bele sahip olmak” anlamına geldiği yorumu yapılmıştır.

⁵⁷ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 1990, 190-191.

⁵⁸ Ahmet Turan, “Yezidîlerin Toplumsal Yaşayışları”, *OMÜİFD*, S. 5, Samsun 1991, 70-71. Bu gelenek Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde de görülür.

⁵⁹ Bk., Bahattin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, 271-273.

⁶⁰ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebir*, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 13 a; “*Seyyid Hüseyin’in Fütüvvetnâmesi*”, 102.

⁶¹ *Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk*, v. 32 a; *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., A 5594/7, v. 92b. Bektâşî geleneğinde de tığ bend “ahde, bey’ate ve vasiyyete işaret” eder. Bk. Ahmet Rıfat, *Mir’âtü’l-Makâsîd fîDef’il-Makâsîd*, İstanbul 1293, 269.

⁶² Bk., Gölpınarlı, “*Şedd*” md., İA, cXI, 381; aynı yazar, “*İslâm ve Türk İllerinde*” 67; Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, 3.baskı, İstanbul 1995, 241-242, 246-247.

⁶³ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 123-129. Müellif burada Maniliğin Uygurların dini olduğuna dikkati çekerek bu tesiri mümkün görür. A. Y. Ocak da bu görüşü benimser. Bk. “*Bektâşîlik*” md., DİA, c.V, 376.

⁶⁴ Buharî, *es-Sahîh*, Kitâbu’l-İmân, 3.

Ahilerin törenlerinde nakîblere tevdi edilen görevler, Bektâşî ve Alevîlerde çeşitli ehil kimselere verilen, on iki görev belirlenmiştir. Bunlar, dede, rehber, gözcü, çerağcı, zakir, ferraş, saka, sofracı, pervane, peyk (haberci), iznikçi ve bekçidir.⁶⁶ Bu görevlilerin dışında fütüvvet mahfillerinde olduğu gibi mahfil ehlinin yerleri on iki makam, post olarak belirlenmiştir. Baba postu, aşçı postu, ekmekçi postu, nakîb postu, atacı postu, meydancı postu, türbedar postu, kilerci postu, kahveci postu, kurbançı postu, ayakçı postu ve mihmandar postu.⁶⁷

Çarûb (süpürge) çekmek iki zümrenin törenlerinde görülen ortak unsurlardan birisidir. Ahilikte süpürge, Nakîb'in mahfil işareti, maddi ve manevi temizlik sembolü olarak belli kaideler içinde kullanılır.⁶⁸ Süpürge, Bektâşîlerde ayinin bitişine; Alevîlerde Meydancı tarafından, yeni taliplerin tarikata giriş töreni tamamlandıktan sonra ayinin ikinci safhasına işaret olarak kullanılır.⁶⁹

Fütüvvet ehlinin töreninde nakip ve talip saff-ı niâlde durup niyaz ederken, Bektâşîlerin ikrar ayininde talib “dâr”a durmaktadır. Ancak saff-ı niâl odanın girişidir. Dâr ise odanın ortasıdır. Bununla beraber her iki mekanda aynı maksat ile kullanılır. Her iki zümrede de şeyhten niyazı (isteği) olanlar, veya hata edip tevbe edenler veya bir da'vanın hallini isteyenler bu mekanda durur.

Törenlerde ortak olan bir husus da nakîblerin ve taliblerin tören esnasında yürüme ve şeyhin karşısında duruş vaziyetidir. Bu yürüyüş şeklinde, önce sağ adım atılır; sol adım onun yanına getirilir ve sağ ayağın baş parmağı sol ayağın baş parmağının üzerine konulur. Eller ise yine sağ el üste gelecek şekilde ve parmakları düz tutup uzatarak çapraz vaziyette göğse konulur. Buna “niyaz” duruşu denilir.⁷⁰

Fütüvvetnâmelerde su verme adabı açıklanırken su veren kişinin uyguladığı belirtilen bu duruş tarzı, muhtemelen muahhar dönemlerde bütün törenlerde uygulanmağa

⁶⁵ Buharî, *es-Sahîh*, Kitâbu'r-Rikâk, 23.

⁶⁶ Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Makâsıd fîDef'il-Makâsıd*, İstanbul 1293, 272; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul 1991, 201-202; Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, 336-338; Erdoğan Kutluay, *Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul 1993, 59.

⁶⁷ Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Makâsıd*, 270-271; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 200-201; M. Tevfik Oytam, *Bektâşîliğin İç Yüzü Dibi Köşesi, Astarı Nedir*, 7.baskı, İstanbul 1979 202-203; Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, 339. Bazı kaynaklarda Baba postundan sonra mürşid postu ve rehber postu yer alır. Baha Baid, “Sofîyan Süreği” *Türk Yurdu*, c.IV, Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926, 326-327'de bu makamları Bektâşîlik ve Alevîliğe göre biraz daha farklı sayar.

⁶⁸ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902. v. 38 b, 62 b.

⁶⁹ Baha Said, “Sofîyan Süreği”, 342; Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, 310; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 218-219.

⁷⁰ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde”, 67.

başlamıştır.⁷¹ R. Soykut bu yürüyüş ve duruş tarzını şöyle yorumlar: “Sağ ayak akli, sol ayak ise hissiyatı temsil eder. Baş parmakları üst üste bindirmekle; insanoğlumun genellikle bütün işlerine hislerinin tesiri altında başladığını, ama yetişip olgunlaştıkça aklını kullandığını; aklını hislerine yardımcı kıldığını; iyiyi-güzeli, doğruyu-hayırlıyı bulabildiğini, şeklen ifade etmiş olmaktadır”.⁷²

İntisap törenlerinde talibe nasibin verilmesini müteakip şerbet sunulur. Bu iş, Arap fütüvvet geleneğinden mülhem olarak Ahilerde tuzlu su, Alevîlerde duru su, Bektâşîlerde ise tatlı şerbet ikram edilerek gerçekleştirilir.⁷³

Ahiler ile Bektâşîler arasındaki ayinlerde göze çarpan ortak bir unsurda nasihatlerdir. Nasihatlerin Türkçe oluşu ve nasihat verme üslubu yanında; bilhassa Bektâşîlerin düsturu haline gelmiş “gelme, gelme; dönme dönme; gelenin malı, dönenin canı” şeklindeki öğüt,⁷⁴ fütüvvet ehli tarafından “gelenin malı, gidenin başı gider” şeklinde söylenir.⁷⁵ Yine “Şeriatte üstüvâr ol, tarikatta payidar ol, hakikatte haberdar ol” öğüdü de fütüvvet ehli ve Bektâşîler tarafından aynen talibe telkin edilir.⁷⁶

Baha Said fütüvvet erkan ve adabında yer alan sual-cevaplardan on altısının aynen Bektâşîliğe geçtiğini ifade eder ve bunlara “onaltı yadigâr-ı fütüvvet” denildiğini söyler. Bunlar şöyle sıralanır: “Mertlik nedir? Yeri gördüm mert oldum. Zindelik nedir? Pîri gördüm zinde oldum. Başda ne var? Tac-i devlet. Alnımda? Namaz-ı taat. Kanımda? Feth-i kudret. Gözümde? Nur-u velâyet? Kulağımda? Benk-i Muhammed. Burnumda. Rayihâ-i cennet. Ağzımda? İman-ı şehadet. Göğsümde? Kur’an-ı hikmet. Elimde? Dest-i velâyet. Belimde? Kemer-i hidayet. Dizimde? Dem-i hizmet. Ayağımda? Erkan-ı meşâyih. Ardımda? Ecel. Önümde? Kısmet.”⁷⁷

Sual-cevap fasıllarında yer alan diğer müşterek unsurlara gelince:

Erkân-ı tarikat: İlm, hilm, rıza, şükr, zikr, uzlet

Beyân-ı tarikat: İrâdet, icazet, zühd, takva, kanaat, güzel ahlâk.

Vacibât-ı tarikat: İhsan, ünsiyet, halk (tırâş), terk, havf, şevk.

Ahkâm-ı tarikat: Sehâvet, marifet, yakîn, sabr, tevekkül, tefekkür.⁷⁸

⁷¹ Refik Soykut, *İnsanlık Bilimi Ahilik*, Ankara 1980, 49.

⁷² Aynı yer.

⁷³ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde”, 68; Kutluay, age,

⁷⁴ Baha Said, “*Sofyân Süreği*”, 336.

⁷⁵ Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 51 b.

⁷⁶ Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 43 a.

⁷⁷ Baha Said, “*Bektâşîlik I*”, TY, c.V, Nu: 26, Şubat 1927, 214-215. E. Behnan Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, İstanbul 1964, 304. Bunların Bektâşîliğe göre izahı için bk., Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, 156-160.

⁷⁸ Ankara İl Halk Ktb., 335/2 v. 40 b; Milli Ktb., A 5594/7 v. 92 b. Bu bilgiler sual-cevap faslı bulunan

Fütüvvetnâmelerde dinî inanç ve ibadet esasları ayrı fasıllar halinde değil, bilakis yeri geldikçe işaret edilip vurgulanarak okuyan ve dinleyenlere talim ettirilmiş; şed (kuşak), hırka, aba, tac, sofra, alem vb. şeklî unsurların yorumu bu esaslara göre yapılmıştır.

Fütüvvetnâmelerin bir çoğunda yer alan, fütüvvette alınmayacak kişilerden ilk iki sırayı, kafirler ve münafıkların alması,⁷⁹ imanın teşkilata girmenin temel şartı olduğunu gösterir. Nitekim şeriat kapısının ilk makamı iman etmektir.⁸⁰ İman, “*İkrar dilde, inanmak gönüldedir*”,⁸¹ diye tarif edilir. “*Müslümanlık nedir?*” sorusuna verilen cevapta ise imanın tarifıyla beraber inanılacak unsurlara da yer verilmiştir: “*Müslümanlık Allah Teâlâ’yı bilmek, kitaplarına, nebilerine, meleklerine ve ahiret gününe inanmaktır. Dil ile onu saymak ve kalp ile tasdik edip inanmaktır.*”⁸² Manzum olarak ise inanç esasları şöyle sıralanır:⁸³

Dedi iman Tanrıya şöyle ki var

Dahi gerçektir bütün ferîştehler

Hem kitaplar hem rusül Hakk söyledi

Ahirette bula her kim neyledi

Hayr-ı şerri bil ezelde yazdı Hakk

Biz Rasul’den böyle okuduk sabak

Kur’an’da “feta” ile vasıflanan kişilerin, bu sıfatı hak etmedeki en önemli hasletlerinin Allah’ı birlemeleri olduğu vurgulanmıştır. Allah, daima İslam dini literatüründe kendisine atfedilen isim ve sıfatlarla birlikte anılır.⁸⁴ Teşkilat mensupları, çeşitli mahfil dualarında, ahlakî hükümlerin isnadında ve gündelik hayatlarında devamlı Kur’an’ı esas alırlar; ahlaklarını Kur’an ahlakı ile tezyin ederler. Kendi aralarında ve toplum içinde yapılan hata ve günahların cezaları teşkilat dahilinde verildiği gibi bunların ahirette de azaba uğrayacağına inanılır. Ahiret hayatıyla ilgili cennet, cehennem, mizan,

---

hemen her *Fütüvvetnâme*’de yer alır. Aynı bilgilerin Bektâşî kaynaklarına gelince; bk., *Buyruk*, 21-26; Ahmet Rıfat, *Mir’âtü’l-Makâsıd*, 273-274; Birge, *Bektâşilik Tarihi*, 230; M. Tevfik Oytam, *Bektâşiliğin İç Yüzü*, 404-406; Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, 228.

⁷⁹ Mesela bk., Burgâzî, 121; Razavî, Milli Ktb, MFA 1691, v. 3b.

⁸⁰ Millet Ktb, Şer’iyye 900, v. 2b ; Milli Ktb., A 4225, 28.

⁸¹ *Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sadık*, v. 35a.

⁸² Milli Ktb., FB 396, v. 4b.

⁸³ Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, nşr. O. Bilgin, İstanbul 1992,43-44.

⁸⁴ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998, 256-257.

hesap, sırat gibi unsurlarda bazı kıssalarda yer alır.⁸⁵

Fütüvvetnâmelerde itikadî inanç motifleri yer aldığı gibi amel ve ibadetle ilgili unsurlar da yer almıştır. İslâm'ın beş şartı Burgâzî'de Hz. Peygamber'in hadisine istinaden şöyle açıklanır: “İslâm'ın bünyadı beş nesne üzerine kılındı. Birincisi şehadet vermektir Tanrı'nın birliğine ve Rasûlün haklığına. İkinci beş vakit namaz kılmaktır. Üçüncü zekat vermektir. Dördüncü Ramazan ayın oruç tutmaktır. Beşinci hacca varmaktır.”⁸⁶

Fütüvvetnâmelerde yer alan bu yorumlar hemen aynı şekilde Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında şeriat kapısıyla ilgili açıklamalarda yer almıştır. “Şeriat” kapısının yanında “tarikât”, “hakikat” ve “marifet” olarak bilinen bu kapıların makamları ise onar tanedir. *Fütüvvetnâmelerde* Şeriatin makamları “İman, namaz, zekat, oruç, hac, helal kazanç, haram yememek, şeriat evine girmek, çağrıldığında Allah rızası için gazaya gitmek, emr-i maruf ve nehy-i anil münker”; Tarikatın makamları: “Tevbe, tıraş olmak, mürid olmak, havf ile reca arasında olmak, lezzeti terk, hizmet, evrad okumak, pîrin icazetiyle okumak, nasihat, terk-i tecrid”; Hakikatın makamları: “Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, iyi lokma yemeye yönelmek, mahlukatın kendisinden emin olması, kimseyi incitmemek, fukarayı geri çevirmemek, Hak yolunda malını harcamak, sırrı saklamak, münacaat-ı Teâlâ, gözünü açıp ilim öğrenmektir”; Marifet makamları: “Edeb, nefs-i cevr etmek, haram lokmadan perhiz kılmak, sıdk ve ihlas, haya, hilmü'n-nefs, din-i mübîn-i bilmek, kurb ve visal, kendini bilmek,”⁸⁷ olarak sıralanır.

Makâlât'ta ise bu makamlar, şeriat makamı: “İman, ilim, ibadet, helal kazanç ve haramdan kaçınmak, evlilik, cinsi hayattaki yasakları bilmek, sünnet ve cemaat ehliinden olmak, şefkat, temizlik ve emr-i ma'ruf nehy-i münker”; tarikat makamı: “Tevbe, mürid olmak, tıraş, mücadele-hizmet, havf u ümid, hırka, seccade, zembil ü hidayet, sahib-i cemiyet ve sahibi-i nasihat, aşk ve şevk ü safâ”; hakikat makamı: “Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, eline geleni men kılmamak, mahlukatın kendisinden emin olması, mülk ıssına yüz sürüp yüz suyun bulmak, hakikat sohbetinde esrar söylemek, seyr-i sülük, sır saklamak, münacaat, Hak Teâlâ'ya ulaşmak ve vuslat”; marifet makamı: “Edep, korku, perhizkarlık, sabır, haya sehavet, miskinlik, ilm, marifet ve kendini bilmek” şeklinde sıralanır.

⁸⁵ Mesela bk., Burgâzî, 123-124; Seyyid Hüseyin, 111-112; Milli Ktb, A. 5594/4 v. 48b-49b.

⁸⁶ Hadis için bk. Buhâri, *Sahih*, Kitâbu'l- İman, 1. Burgâzî, 115; Beyazıt, 5481 v. 18a'da “gücü yeterse hacca varmaktır” şeklindedir.

⁸⁷ Bu makamlar, Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 2b-3a; Şer'iyye 1009/2, v. 10b-11b; Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1, v. 8a-11a'dan nakledilmiştir. Ayrıca Eşref b. Ahmed'de bu makamları manzum olarak nakleder, bk., *Fütüvvetnâme*, nşr. O. Bilgin, İstanbul 1992, 34-40.

Sonuç

Görüldüğü gibi XIII asır Anadolu'sunda halkın büyük çoğunluğunu kucaklayan Ahilik gerek kurumsal ilişkiler itibarıyla, gerek inanç motifleri bakımından, gerekse merasim erkan ve adabı açısından daha sonra Alevîliği teşkil edecek zümreleri kesin olarak etkilemiş ve onlara prototip oluşturmuştur. Ahilik Osmanlı'nın imparatorluk sürecine girdiği XV. Asrın ikinci yarısından itibaren münhasıran meslek loncalarına dönüşünce, onların fütüvvet geleneğinden kalan unsurları, şehirlerde Bektâşîlik tarafından, köylerde Alevî ocakları tarafından devam ettirilmiştir. Bu devamlılığın en önemli göstergelerinden birisi, onların el kitapları olan ve büyük çoğunluğu kütüphanelerimizde yazmalar halinde bulunan *Fütüvvetnâmeler*dir. Öyle ki bu eserler Alevî-Bektâşîliğin çok az sayıdaki yazılı eserlerine kaynaklık etmekle kalmamışlar, aynı zamanda bu zümrelerin de yazılı eserleri olarak benimsenmişlerdir. Bu yazma eserler, hem kültür tarihimizi aydınlatacak, hem günümüz Türk insanının bir arada yaşama tecrübesine katkı sağlayacak pek çok materyali içermektedir.

KAYNAKLAR

- A. Otter-Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Bir Kaç Not," *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyum Bildirileri 26-27 Nisan 1993 Antalya*, Ankara 1993.
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme*, İstanbul 1958.
 → "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", *İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, Nu: 1-4, 1953-1954,
 → "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı," *İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, Nu:1-4, İstanbul 1949-50, makalesi içinde el- Hartburtî'nin *Tuhfetü'l- Vasâyâ'sı*, 222.
 → "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, XVII, Nu:1-4, 1955-56, ayrıca Razavî, Millet Ktb., Şer'iyeye 902; Selim Ağa Ktb, Kemenkeş 491; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut 2532 numaralı yazmalar.
 → "Şedd" md., İA, XI.
- Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2. Baskı, Beyrut, 1979.
- Ahmet Rıfât, *Mir'âtü'l-Makâsîd fiDef'il-Makâsîd*, İstanbul 1293.
- Ahmet Turan, "Yezîdî Din Adamları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.*, S. 4, Samsun 1990.
 → "Yezidîlerin Toplumsal Yaşayışları", *OMÜİFD*, S. 5, Samsun 1991.
- Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik" md., DİA, c.V .
- Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. H.N. Atsız, Ankara 1985.
- Baha Baid, "Sofiyân Süreği" *Türk Yurdu*, c.IV, Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926.
 → "Bektâşîlik I", TY, c.V, Nu: 26, Şubat 1927.
- Bahattin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
- Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, 2.baskı, İstanbul, 1987.
- Bisatî, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*, İÜ Ktb, Türkçe Yazmalar, Nu: *Buyruk*, haz. A. A. Atalay, İstanbul, 1993.
Buyruk, haz. S. Aytekin, Ankara, 1957.
- C. Cahen, "İlk Ahilere Dair", çev. M. Öztürk, *Belleten*, L, s.197, Ankara 1986.
- Cavit Sunar, *Melâmilik ve Bektâşîlik*, Ankara, 1975.
- Djelal Noury, *Le Diable Promu "Dieu": Essai sur le Yezidisme*, Constantinople 1910.

- E. Behnan Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, İstanbul 1964.
- E. Ruhi Fıglalı, *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*, Ankara 1990.
→ *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 1990.
- Emel Esin, "Türklerin İslamiyete Girişi", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987.
- Erdoğan Kutluay, *Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul 1993.
- Fahrettin Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, Ankara, 1991.
- Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992.
- Franz Taeschner, "War Murad I. Grossmeister oder Mitglied des Achibunds", *Oriens*, VI, 1953.
- Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk*, AÜDTCF Ktb, İsmail Saib, Nu:
Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık, Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., Nu: 101.
- G.Levi DellaVida, "Selmân al-Fârîsî", *İA*, X.
- H. Baki Kunter, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942.
- H. Zübeyr (Koşay) "Hacı Bektaş Tekyesi" *Türkiyât Mecmuası*, II, 1926.
- Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. E.Çoşan, Ankara trz..
- Halil İnalçık, "*Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi*", *Doğu Batı*, sayı 7, Ankara 1999.
- İ. Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, İstanbul 1990.
- İbn Batûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr*, I-II, Kahire 1928.
- İbnü'l-Esr, *el-Kamil fî't-Tarih*, red. M. Tulum, İstanbul 1987.
- İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektâşîlik Araştırmaları*, çev., T. Alptekin, İstanbul 1993;
- İslam Ans.*, "Yezîdîler" ve "Ehl-i Hakk" maddeleri
- J. Kinsley Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul 1991.
- Louis Massignon, "Salman Pâk et les Premices Spirituelles de l'İslam İranien", *Opera Minora*, I-III, Lübnan 1963.
- M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, (Basılmamış Dr. tezi) Erzurum 1993.
- M. Tevfik Oytam, *Bektâşîliğin İcyüzü*, 7.baskı, İstanbul 1979.
- M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 1983.
- Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991.
- Mikail Bayram, *Bacıyân-ı Rûm*, Konya 1987.
- Muhammed b. Seyyid Alaüddin el-Hüseyn, *Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvveti ve'l-Hakâik (Fütüvvetnâme-i Kebîr)*, Millet Ktb., Şeriyye 902.
- N.Çağatay -İ. A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965.
- Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989.
- Nejat Birdoğan, "Tahtacıların Dünü", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyum Bildirileri 26-27 Nisan 1993 Antalya*, Ankara 1995.
- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3.baskı, İstanbul 1993, 514.
- Ömer Lütfi Barkan, "Kolanizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942.
- Refik Soykut, *İnsanlık Bilimi Ahilik*, Ankara 1980.
→ *Orta Yol Ahilik*, Ankara 1971.
- Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 2. baskı, İstanbul 1992.
- Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbetü'l-Beyân*, Millî Ktb., Nu: A 2453.
- Şeref Han, *Şerefnâme*, çev. M.A. Avni, Kahire 1962.
- Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, nşr. O. Bilgin, Ankara 1992.
- Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987.
- Toufic Fahd, "*Ca'far as-Sadiq et la Tradition Scientifique Arabe*", *Le Shiisme İmamite*, Paris 1970.
- Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar*, İstanbul 1988
- Yusuf Ziya Yörükân, "Anadolu Alevîleri Tahtacılar", *Darul Fünûn İlahiyat Fak. Mec.*, sene 2, S. 8, 1928.
- Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 3.baskı, İstanbul 1971